

Az önmegvalósítás mítosza

Az individualizmus, a humanizmus és a reformáció korunk értelmezésében

Az individualizmus

Az individualizmus egy életfelfogást, erkölcsi rendszert, politikai magatartást, társadalmi szemléletmódot, gondolkodási formát jelent, amelyben az egyén áll a világgéppontban, a saját szabadságával és – magárahagyottságával. Az individualisták az egyéni célok és vágyak elérését állítják az élet középpontjába, elvetve minden külső befolyást, jöjjön az akár a társadalomtól, az államtól, más egyénektől vagy intézményektől. Az individualizmus szembehelyezkedik a közösségi létformával; nemcsak a faszizmussal, a kommunizmussal, a totalitarizmussal, amelyek csakugyan elrettentő történelmi tapasztalattal szolgálták, hanem mindenfajta kollektívizmussal, emberi csoportosulással. Szembefordul mindennel, ami azon az elgondoláson alapszik, hogy bizonyos közösségi vagy csoportérdekek, vérségi kötelek, kulturális vagy nemzeti alapú érdekközösségek elsőbbséget élveznek az egyéni boldogulással szemben. Az individualisták nem fogadják el, hogy a hagyományok, erkölcsi szokások, vallási tiltások az egyéni választás lehetőségét bármiben is korlátozhatnák.

Az individualizmus mint az önmegvalósítást hirdető eszmerendszer pszichológiai értelemben az egoizmus szinonimája. Az önzés szélsőséges formája, függetlenül attól, hogy az „önmagát megvalósító” individuuum károsít-e másokat vagy sem ezzel a magatartásával. Az önös érdekek mindenek fölé helyezése, az önzés és a kapzsiság, a közösséggel való szembehelyezkedés ahelyett, hogy segítené, inkább kizárja az önmegvalósítás lehetőségét, amennyiben az önmegvalósításon azt értjük, hogy kilépünk az önzés szűk korláta közül, és szabadon teszünk valamit másokért. Az egyéniség bálványozása, előtérbe helyezése a másokkal való együttműködés formák hatékony elsajátítása helyett éppen hogy a személyiség fejlődésének az akadályát jelenti.

Individualizmus és humanizmus

Az individualista szemléletmód természetesen nem teljesen újkeletű történelmi jelenség; többé-

kevésbé korábbi időszakokban is jelen volt, csak hogy megnyilvánulási formái mindig korlátozottak voltak, hatáskörük az önzés és kapzsiság egyedi eseteire vonatkozott, sohasem terjedt el olyan mértékben, mint az utóbbi évszázadokban Nyugaton, hogy egy egész civilizációt elárasszon.

A civilizáció minden területének pusztán egyedi emberi érdekekre való következetes lebontása, a társadalom befolyásának a korlátozása a reneszánsz idején jelent meg először tömegméréteket, amit akkor tulajdonképpen "humanizmusnak" hívtak. A humanizmus ugyanis alapjában véve antitradicionalis szemléletmód, akárcsak az individualizmus. Ezek a fogalmak valójában rokon értelműek, csak különböző megnevezései ugyanannak a jelenségnek.

A humanizmus sajátosságai

Azzal a fontos különbséggel, hogy a humanizmus nem a brutális önzést és kapzsiságot tűzte zászlajára, ahogyan azt teszi ma az individualizmus, hanem az emberi méltóság iránti tiszteletet, az emberek javáról, sokoldalú fejlődéséről, a társadalmi élet kedvező feltételeinek megteremtéséről való gondoskodást kifejező nézetek összességét jelentette. A humanizmus eszményeit eredetileg a néptömegek spontán módon formálták ki a társadalmi és erkölcsi negatívumok elleni harcban. Mint önálló, „széles körű” eszmeáramlat, a humanizmus a reneszánsz korában alakult ki (XIV – XVI. sz.), így a humanizmus fogalmát gyakran a reneszánsz kultúrájának, ideológiájának jellemzésére is használják. Ebben az időszakban a humanizmus fontos helyet foglalt el a feudalizmus és a középkori teológiai nézetek elleni harcban, és szorosan összefüggött a haladó materialista nézetekkel. A humanisták is az egyéniség szabadságát hirdették, harcoltak a vallási aszketizmus ellen, az ember jogát hirdették az öröme és földi szükségletek kielégítésére, de korántsem mindenáron, nem mások rovására, hanem a társadalmi fejlődés reményében.

A reneszánsz korának olyan kiváló humanistái, mint Petrarca, Dante, Boccaccio, Leonardo da Vinci, Rotterdami Erasmus, Giordano Bruno, Rabelais, Montaigne, Kopernikusz, Shakespeare, F. Bacon és mások, fontos szerepet töltek be a felvilágosultabb

gondolkodás kialakításában. A humanizmus a XVIII. századi felvilágosítók műveiben érte el a virágkorát, akik a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavát hirdették, és sikraszálltak az emberek jogáért, hogy akadálytalanul kifejléssék „természetes adottságaikat”.

A humanista mozgalomnak épp ez utóbbi volt a gyenge pontja: az ember „természetes adottságainak” kifejléséhez fűzött túlzó remény. Az ember ugyanis az élővilág más fajjaival ellentétben nem hordja génjeiben saját életének forgatókönyvét annak minden szabályzórendszerével együtt. Az ember „természetes adottságaira”, önmegvalósítására való hagyatkozás figyelmen kívül hagyja a konkrét emberi egyedek anyagi életfeltételeit, így mellőzi tényleges mozgásterük és szabadságuk kérdését, a magántulajdonra és az individualizmusra – ködvárra – alapozza a humanista eszményeket. Alkotó humanizmus csak az emberi társadalom egy kis válogatott része számára volt lehetséges – időlegesen.

A reformáció individualizmusa

Mint ismeretes a reformáció az egyházi hagyománnyal, a pápai tekintéllyel, tehát szintén a külső normákkal szemben lépett fel, és az egyén autonóm meggyőződésének szükségességét hirdette és követelte. Egyik sarktétele az volt, hogy a vallási tételek igazsága a Szentírásból merített személyes meggyőződésen kell, hogy alapuljon, és nem pedig valamilyen uralkodó tekintélyen. A személyiség autonómiaigénye az individualizmus fokozódásához – az egyéni törekvés, egyéni gondolat érvényesüléséhez, új módszerek napfényre kerüléséhez és a látókör kiszélesedéséhez – vezetett. A különböző vélemények, meggyőzések, elméletek és gyakorlati célkitűzések ütközése már önmagában véve is termékenyítő hatással volt a kultúrára, irodalomra, közoktatásra, tudományos kutatásra. Ehhez hozzájárult a közoktatásügynek a XVI. század folyamán bekövetkezett átszervezése, ami részben a reformáció másik érvényesülő hatásaként is értelmezhető. Az elemi iskolák ezreinek és a középiskolák százainak megnyitása nemcsak a népesség magasabb képzettségi szintjéhez vezetett, hanem lehetővé tette a kibontakozást a tehetségek számára is, akik külföldi egyetemekre jutottak, idegen nyelveket tanultak, és tudományosan képzett emberekké váltak.

A protestáns iskolák nemcsak az evangélium hirdetői, terjesztői lettek, hanem a humanista műveltség ápolói is: a humanista értelemben vett szabad kutatás székhelyei. A humanista műveltség elsajátítása az ókori klasszikusok olvasásán, tanulmányán, utánzásán és nyelvének beszélésén át vezetett a művészetek, a grammatika (nyelvtan,

nyelvtudomány), ékesszólás, dialektika (bölcselet), matematikai és fizikai ismeretek elsajátításáig. Ez a folyamat azonban – amelynek részletezése nem tartozik dolgozatunk tárgykörébe – nem volt gyors, hanem fokozatos fejlődés után, hosszabb idő múlva fejtette ki érdemi hatását. A protestáns tudományos irodalom teljes kifejlődése, kivirágzása tulajdonképpen csak a XIX. században következett be.

A magyar humanizmus

Mi magyarok büszkén gondolunk vissza a 15. századi Magyarországra, amely Európa egyik nagyhatalma volt. Nagyhatalmi helyzetét annak köszönhetette, hogy az ország déli határánál sikerült megállítani a török terjeszkedést, és a nándorfehérvári győzelem után Mátyás király került a trónra, akinek egyrészt humanista neveltetése, másrészt személyes adottságai lehetővé tették, hogy egy erős államot alakítson ki. Erős, állandó hadsereget hozott létre, amellyel legyőzte a belső ellenfeleket és sikeresen elriasztotta a külső ellenséget. Sikerének másik titkát a kulturális fejlődésben kell keresnünk. Vitéz János vezetésével egyetemet alapít Pozsonyban. Nyomdát létesít Budán Hess András irányításával. Európai hírű könyvtárat hoz létre Bibliotheca Corviniana néven kb. 2500 kötettel és saját Corvina-kódexeket készített.

Magyarország itáliai kapcsolatai még Dante idejébe nyúlnak vissza, ezeket a kapcsolatokat Mátyás felesége, Beatrix révén bőven tudta kamatoztatni. Ez lendíti fel leginkább a humanizmus terjedését. Magyar fiatalok járnak Itáliába tanulni, itáliai mesterek jönnek Magyarországra. A reneszánsz építkezések sora emlékeztet ma is erre a korra, pl. a budavári palota, Visegrád és Kolozsvár építése. De Kassa is Mátyás király kedves városa volt, számos reneszánsz kastély található a Felvidéken. Továbbá Janus Pannonius jut eszünkbe erről a korról, aki igazi humanista lévén elveti a vak hitet és az egyenlőtlenséget, dicsőítő énekeket ír a magyarokról, ugyanakkor epigrammaiban gyakran támadja a dőlyfős gazdagokat és az uralkodni akaró egyházi embereket is.

Mátyás király halála után a török elfoglalta Magyarország jelentős részét, az ország három részre szakadt. Ugyanebben az időben Nyugaton a szellemiség új utakat keres magának, szabadulni próbál az egyház gyámkodása alól. Van, ahol megindul a reformáció (Luther, 1517), ami áterjed Magyarországra is, és főleg Erdélyben ereszt gyökereket. Máshol az egyházzal együtt a jézusi tanítást is elutasítják, eluralkodik az individualizmus, egyre nagyobb teret hódít a hagyományoktól és közösségi értékektől megfosztott szemléletmód.

A korszak kiemelkedő alkotói között meg kell említenünk Sylvester Jánost (az Újszövetség első fordítója, 1541), Pesti Gábort (Evangéliumok fordítása, 1536), Komjáti Benedeket (Szent Pál leveleinek fordítása, 1533, Krakkó, az első magyar nyelvű nyomtatott könyv), Heltai Gáspárt (Kronika az magyarok dolgairól, valamint Aezopusz állatmeséinek fordítása), Bornemissza Pétert (Balassi nevelője, Históriai énekek írója, Szophoklész Elektrájának fordítója), Tinódi Lantos Sebestyént (Eger vár viadaláról való ének, 1553, Kassa), Ilosvai Selymes Pétert (nagyidai református prédikátor és énekmondó), Károli Gáspárt (a Biblia első teljes fordítója, 1590), Sztárai Mihályt, Szkárosi Horváth Andrást, Szenczi Molnár Albertet (zsoltárfordító és latin szótár), és a korszak legnagyobb alakját, a magyar reneszánsz költészet kiteljesítőjét, a magyar költői nyelv magalapozóját: Balassi Bálintot.

A reformáció szellemében tevékenykedő tudósok az elmúlt csaknem fél évezred alatt szinte minden tudományterületen értékes munkásságot fejtettek ki, számos téren úttörőként szerepeltek. Új eszmékkel, világhírű alkotásokkal gazdagították nemcsak a magyar, hanem az egyetemes tudományt. Elévülhetetlen érdemük a külföldi művelődés és tudomány új eszméinek, új vívmányainak a meghonosítása Magyarországon.

A tudósok és irodalmárok mellett szólnunk kell azokról is, akik más téren szereztek elévülhetetlen érdemeket maguknak, s nevük és szerepük elválaszthatatlan a magyar történetírástól. Hadd említsük meg közülük báró Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, gr. Teleki László, gr. Mikó Imre, báró Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Hegedűs Sándor és gróf Tisza István nevét.

A reneszánsz vége

A humanizmus első, leggazdagabb és legtöbb gyümölcsöt érlelő virágzása a reneszánsz volt. Rettenetes ellentét van azonban a humanisztikus kor eleje és vége között – panasolja N. Á. Berdjajev már a múlt század elején, anélkül, hogy sejtelve lett volna a későbbi időszak drámai fejleményeiről. A kezdeteket az emberi alkotó energia hallatlanul gazdag felpeszűdülése jellemezte. Talán soha azelőtt nem mutatott az ember oly erős alkotó készséget, mint a reneszánsz alatt. Akkor kezdődött az emberi szellem szabad művészi alkotó időszaka. Mert akkor még közel volt létének szellemi forrásaihoz. Azóta az individualizmustól (önzéstől) hajtva elszakadt az élet szellemi forrásaitól, letagadta a „szellemi embert”, a partikuláris érdekek rabszolgájává vált, az anyagi javakat hajszolja. Berdjajev a „szellemi emberről” beszél, amit mások nembeli emberként emlegetnek, ma úgy mondanánk, hogy az ember társadalmi

lény, a személyiség háttéréül szolgáló emberi viszonyok összessége. Az egyén parttalanná váló önmegvalósítási törekvésében – hite szerint – elszakadt társadalmi kötöttségeitől. Miután egyéni szükségleteit előtérbe helyezve elvágta közösségi kötelekeit, a humanizmus önmagát rombolta szét a reneszánsz végén.

A reneszánsz a szabadon küzdő emberi erők nagy korszaka volt, amidőn az ember azt hitte, hogy teljes életet élhet a saját módján, anélkül, hogy mások életére tekintettel lenne. A „természethez” fordult, ebben kereste az élet és az alkotás öngazolási formáit, ahelyett hogy elmélyültebben foglalkozott volna társadalmi meghatározottságának feltételeivel és körülményeivel. A „természethez” fordult, de belülről nem tudott egyéni lenni a természettel, lényének társadalmi meghatározottságai miatt ez nem is volt lehetséges.

A reneszánsz rejtve magában hordozta a bukás csiréit, mivel a humanizmus belső ellentmondásai képezték az alapjait; felemelte az embert és határtalan erőt, lehetőségeket tulajdonított neki, ugyanakkor nem vette figyelembe társadalmi létéből adódó függőségeit, ha úgy tetszik, szabadságának a korlátait. Az egekig magasztalt individuumbal szemben csak az emberi társadalom rendelkezik korlátlan szellemi lehetőségekkel, az egyed csak a társadalomból meríthet alkotásaihoz új erőt, közösség nélkül kimerül, az élet felületein él, öncélúvá válik létezése.

Az individualizmus, az egyén öncélú alkotó játéka nem folytatható végtelenül, az önmegvalósítási törekvés társadalmi gyökértelensége, a felületi élet üressége miatt a humanizmus szükségszerűen önmaga megtagadásához vezetett. Az absztrakt humanizmus, amely el van vágva az ember társadalmi gyökereitől, az ember eszméjének a kiüresedéséhez vezet. A reneszánsz, amely tökéletes, boldog és szép életet akart teremteni az embernek, befejezéséhez közeledik.

Egy új világciklus kezdetén

A humanizmus jelszavai és e jelszavak tényleges megvalósítása között a kezdetek óta áthidalhatatlan szakadék tátong, amely azóta egyre mélyül. A társadalmi fejlemények nem abba az irányba mutatnak, hogy az ember anyagi életfeltételeinek a korlátaival és a javak elosztása körüli ellentmondásokkal szembe kívánna nézni. Ellenkezőleg, a humanizmus kései szószólói az individualizmus erőszakolásával, a „valósítsd meg önmagadat” ígéretesen hangzó, ám tartalmilag üres jelszó szüntelen propagálásával a kapitalizmus antihumánus jellegét kívánják leplezni.

Mint ismeretes, az utópikus szocializmus képviselői felismerték és bírálták a kapitalizmus antihumánus jellegét, de végül is nem találhatták meg az igazságos társadalom megteremtésének reális útját és eszközeit. Elvileg a „tudományos szocializmus” a humanizmus minőségileg magasabb rendű formáját lett volna hivatott megvalósítani, a kommunista rendszer összeomlásával azonban az ember sokoldalú és harmonikus fejlődésének ez a víziója is szertefoszlott. Kiderült, hogy a marxista-leninista kollektívizmus ugyanolyan embertelen és antihumanista, mint az általuk bírált és meghaladni kívánt burzsoá világ. Ebben is, abban is eltűnik az emberi személyiség, elhalványul az ember eszméje. A kollektívizmus nem fogadja el a soha meg nem szűnő belső fejlődésben álló emberi egyéniséget, a kapitalizmus pedig glorifikálja az egyént, túldimenzionálja mozgási, cselekvési (önérvényesítési) lehetőségeit.

Végül is nemcsak a társadalmi elnyomást és esélyegyenlőtlenséget nem sikerült megszüntetni, de

úgy tűnik, az elméleti alapja is megszűnt annak, hogy az egyén szabadságának elengedhetetlen társadalmi feltételeit belátható időn belül sikerülne megvalósítani. Természetesen vannak próféták, akik azt hirdetik, hogy a jólét minden különösebb társadalmi beavatkozás nélkül is el fog jutni a legelmaradottabb országokba is, és az életszínvonal növekedni fog mindenütt és mindenki javára. Ebből az optimista nézőpontból egy új világciklus elején állunk, amelynek fő mozgatóereje a globalizáció, s amely minden eddigi történelmi-társadalmi fejleménynél eredményesebben fog hozzájárulni az emberi szabadságjogok és alkotóképesség kiteljesedéséhez.

Mások viszont úgy vélik, hogy a humanizmusnak nincs már szemernyi belső alkotó erőkészlete sem, és a nyugati civilizáció bukása, a lelki katasztrófa egész közelinek látszik. A legjobb esetben is egy ismeretlen jövő elé nézünk. Kétségtelen, hogy korunk embere egyre kevésbé tudja elviselni azt a magányosságot, amelybe a humanista kor individualizmusa vetette.